

*Ольга Бачинська
(Київ)*

**АРХІТЕКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ «АРКА»:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ І МОЖЛИВОСТІ
СУЧАСНОГО ВИКОРИСТАННЯ В ЖИТЛОВІЙ ЗАБУДОВІ КИЄВА**

Арка, як архітектурний елемент, відома людству з давніх часів, її найрізноманітніші форми використовували майже у всіх архітектурних стилях. У наш час історичне надбання часто слугує джерелом натхнення для архітекторів.

В історико-архітектурній спадщині України цей елемент також набув широкого вжитку. Сучасна архітектура переймає історичні форми арки, але не завжди правильно її використовує. Тому необхідно розглянути арку як архітектурний елемент та частину споруди певного типу (в цьому разі – фасаду житлового будинку), бо в місті Києві саме житлова забудова займає найбільші площі, з 1990-х років інтенсивно здійснюється будівництво нових споруд.

Арочні форми фасадів київських житлових будинків раніше не досліджувалися.

Метою даного дослідження є використання арки в житловій архітектурі Києва.

В архітектурі арка визначається як «криволінійне перекриття отвору в стіні або приміщенні» [2], але в сучасній літературі трикутне та прямокутне завершення прорізу також називають аркою: трикутною та плоскою [3]. Питання належності цих елементів до арок потребує дослідження, але їх можна віднести до базових форм прорізу, з яких складаються інші арочні форми (наприклад зі скошеними кутами, характерні для українського модерну та ін).

Одна з найвідоміших формул, в якій викладено всі характеристики архітектури, виведена Вітрувієм: «КОРИСТЬ–МІЦНІСТЬ–КРАСА». Розглянемо арку як архітектурний елемент згідно з цією формулою.

КОРИСТЬ арки полягає в функціональному переkritті великого простору в порівнянні з проміжками стійко-балкової системи, а також у створенні прорізу. Прорізи можуть бути найрізноманітніші (портали, арки мосту і т. ін.). Вікно – це одна із найуживаніших форм прорізу. Його особливістю є розроблена нижня частина.

МІЦНІСТЬ арки полягає в тектонічній конструкції, яка може витримати великі навантаження.

КРАСА арки полягає в її криволінійній формі, що плавно переходить у прямі лінії стійки, а також у можливості урізноманітнювати її форми прямими, кривими та ламаними лініями.

В арці гармонійно по'єднувалися всі ці якості, і первісний її варіант – циркульна форма – був дійсно геніальним винаходом людства. З плином часу форма арки змінювалася, напрямки її застосування також:

1. Арку продовжували використовувати, враховуючи всі її якості, і створили арочну композицію – аркаду.
2. Арку застосовували у варіантах, де переважала одна з якостей, усі інші доповнювали головну функцію:
 - а) конструктивні якості арки набули розвитку у формі аркбутану, нерв'юри, підпружної арки, а також різноманітних конструктивних арок у промислових та цивільних спорудах. У такій її ролі зовнішній вигляд та проріз, як приналежність, також були дуже важливі – форма збагачувала архітектуру споруди, проріз створював полегшену конструкцію або можливість просування крізь неї;
 - б) присутність прорізу, як внутрішньої частини арки, спонукала до розвитку його номенклатури – так народилися вхідний портал, вікно та ніша. У них широко використовували декоративні якості арки – урізноманітнювали форми, обрамлення, розробляли декор складових частин; також відіграла певну роль конструктивна здатність перекивати проріз;
 - в) декоративні якості арочної форми використовували досить широко у всі часи. З'явилися суто декоративні арки – тріумфальна з великим символіко-ідеологічним навантаженням; декоративний аркатурний пояс, що народився з аркади. Форми арки були використані для створення нових декоративних елементів: сандрик повторював форму прорізу, кокошник та закомара – склепіння, сховане за ними.

Усе різноманіття арочних форм, винайдене людством, можна розділити на декілька великих груп:

1. Базові форми – до них належить циркульна арка, плоске та трикутне завершення прорізу.
2. Похідні форми – створені зміщенням чи більшою кількістю радіусів. Використання винайдених форм пов'язане з певними стилями.
3. Комбіновані – створені з різних типів арок за певними принципами. Саме цей клас дає найбільше багатство та розмаїття форм, арки такого типу, створені людством на даний момент, не вичерпують усі його можливості, розробку комбінацій можна продовжувати.

Арку на фасаді житлового будинку можна використовувати від аркади до найрізноманітніших варіантів – у ролі конструкції, для створення прорізів, як декоративну деталь. У житловій архітектурі Києва її трактували по-різному, у відношенні до арки житлову забудову можна поділити на три великі періоди:

1. Найбільше розмаїття арочних форм та принципів їх використання – в історичній забудові ХІХ ст. Історичне житло має різноманітні, докладно пророблені композиції фасадів з пластикою, збудованою на нюансах, з акцентами на нестандартних частинах (вхід, бічні частини, кутовий поворот, вертикальні комунікації, завершення), з підкресленою тектонікою фасаду, яка не завжди прочитується через багатий декор (тяги, форми та оздоблення вікон, силует завершення утопають у багатстві оформлення), серед яких часто використовують арочні форми у вигляді декоративних деталей. Вікна, як модуль, що формує фасад, мають різноманітні форми (прямокутні, гранчасті, криволінійні арочні), що підкреслюють стиль та композицію фасаду.

Передвоєнна забудова продовжує тенденції попереднього етапу, але більш лаконічна, позбавлена великої кількості деталей, тому в ній чітко прочитується тектоніка фасаду, у створенні

якої широко використовують циркульні арки. Вікна перетворюються на однакові прямокутники, за винятком невеликої кількості циркульних арок.

2. Зникнення криволінійних арочних форм та декору загалом відноситься до періоду повоєнної забудови й приблизно по 1980-і роки. У той час житло зовсім втрачає композиційно розроблений фасад, декор створюється лише функціонально-конструктивними елементами. Тектоніка фасаду, що традиційно для Києва виявляється також арочними формами, не прочитується. Прямокутні вікна формують одноманітну сітку прорізів. У другій половині періоду підвищується висота будинків, створюючи вертикальну динаміку, але це не змінює відсутність криволінійних арок і домінування прямокутних прорізів вікон.
3. З 1990-х років фасади житлових будинків і комплексів підвищуються далі і в пошуках індивідуальної виразності споруди запозичають принципи оформлення історичного фасаду. Тектонічна побудова п'яти–семиповерхового будинку з масивним низом, горизонтальними тягами, ажурним завершенням, дрібними деталями переноситься на житлову споруду підвищеної поверховості та поєднується з домінуванням вертикальних ліній відповідно її композиції. Це створює будинки більшого масштабу із занадто розвиненою динамічною пластикою й декором великого розміру. Оформлення віконних прорізів подекуди урізноманітнюється арочними формами. Стосовно використання кількості та якості арок загалом, житлові споруди останніх десятиріч можна поділити на два класи:
 - а) житлові будинки в історичному центрі міста схожі за масштабом та кількістю поверхів з історичною забудовою. В них застосовують арки дуже широко, намагаючись використовувати історичні принципи – відокремлення ярусів, оздоблення верху, акцентування важливих частин. Але без докладного вивчення цих принципів спроба створити імітацію старовинної київської архітектури чи новий стиль на її основі закінчуються переходом в еkleктику;
 - б) житлові будинки підвищеної поверховості – основний напрямок сучасного житлового будівництва. У них використовують арки мало, переважно для того, щоб створити акценти в монотонному зовнішньому вигляді, створеному рядами прорізів та приквартирних приміщень, як найменших елементів фасаду. Але криволінійні елементи майже нічим не підтримуються в загальній композиції, що викликає враження випадковості.

Таким чином, в житловій архітектурі найцікавіший з погляду використання арок – період історичної архітектури, а найбільше потребують рекомендацій сучасні висотні житлові будинки.

В історичній житловій забудові Києва арки застосовували за такими принципами:

1. Конструктивна система київських житлових будівель не потребувала конструкції арок, їх використовували за іншим призначенням.
2. Для Києва характерні будинки-пластини, які набували різних форм залежно від ділянки (трапляються кутові, П-подібні, Г-подібні та інші будинки), з великою кількістю віконних прорізів, що створювали модуль фасаду; із нюансною пластикою та спокійною об'ємною композицією, тому арки використовували переважно для створення прорізів та декоративних елементів.
3. У Києві використовували арочні форми різних груп – базових форм, деяких похідних, декількох комбінованих форм.
4. Форми арок – спокійні, особливо їх верхній контур.
5. Формами прямокутних та криволінійних віконних прорізів на фасаді створювали прийом контрасту.
6. Криволінійні прорізи були акцентами композиції – ними підкреслювали верхній, нижній яруси, кут, горизонтальні, вертикальні членування, частини, що виступають.
7. Декор продовжував форму вікна, підкреслюючи, що це – найголовніша частина житлового фасаду (враховуючи особливості місцевого клімату).
8. Іноді декор – контрастний по відношенню до форми вікна, такими елементами також створювався акцент на фасаді.
9. Форми декору часто повторювалися в завершенні, складаючи цікавий силует та єдність композиційного задуму.

Типовий вигляд сучасного висотного житлового будинку в Києві: ряди одноманітних віконних прорізів подекуди перемежуються вертикальними рядами балконів та пласкими фрагментами стін, і лише в завершенні спостерігається розвиток форм. Функціональними елементами, що формують

фасад, є стіни, ряди балконів та віконні прорізи. Такому будинку не вистачає пластики фасаду: а) як розвитку внутрішньої структури; б) зовнішньої – членування фасаду, різноманітності форм прорізів, оздоблення заради покращення візуального середовища. Упровадження арокних форм та похідних від них декоративних елементів значно поліпшило б загальний вигляд фасаду будинку. Коли вирішується задача продовження традицій та поєднання старої й нової архітектури, багато чого з історичного київського досвіду може бути використане у формуванні образу сучасного житла:

1. У висотних спорудах з розвиненими об'ємами та великою кількістю вікон арки потрібні для створення прорізів та декоративних елементів.
2. Форми арок можуть бути історичні, а також створені на основі принципів комбінаторики, бо похідні форми пов'язані з певними стилями, а їх використання може спричинити небажані асоціації.
3. З форм, створених за принципами комбінаторики, потрібно відібрати відповідні історичним – спокійні, особливо по верхньому контуру.
4. Прийоми створення контрасту, оформлення вікна, роль використання криволінійних арокних форм стануть у нагоді при формуванні фасаду, але акценти будуть розставлені трохи по-іншому, залежно від типу композиції.

Можливе використання арокних форм, не характерних для київської архітектури, але це залежить від поставлених завдань, бо такі арки створюватимуть враження іншого стилю та неімовірного контрасту з навколишнім середовищем.

Таким чином, для сучасних житлових будинків Києва на основі проведених досліджень можна запропонувати деякі рекомендації гармонізації фасаду, який би вписувався в навколишнє міське середовище. Фасад висотного житлового будинку можна умовно поділити на три частини та використати арки за такою системою:

- нижня частина розташована найближче до глядача, тому її можна розробити найскладнішими арокними формами та багатим декором, вона загалом може бути більш розвинутою конфігурацією для формування основи будинку;
- середня частина фасаду розташована далі від глядача та має вертикальну динаміку, тому вікна та приквартирні приміщення можна розробити більш простими формами арок відповідно до членувань фасаду, які створюють ефект орнаменту за рахунок зменшення розмірів у перспективі, декор утворюють прості та більші за розміром членування;
- верхня частина потребує завершення, можливо з повтором форм нижнього ярусу, але у вигляді розвинутої об'ємної композиції, бо вона найбільше віддалена від глядача.

1. Архитектурно-реставрационные термины: Методическое пособие / Под общей ред. И. А. Игнаткина. – К., 1990.
2. *Безродный П.* Архитектурные термины: краткий русско-украинский словарь. – К., 1993.
3. *Уайт Э., Робертсон Б.* Архитектура. Формы, конструкции, детали: Иллюстрированный справочник. – М., 2004.
4. *Бачинська О.* Типологія міської житлової забудови Києва // Перспективні напрямки проектування житлових та громадських будівель: Організація комфортного середовища життєдіяльності людини міських поселень. – 2008. – Спеціальний випуск. – С. 56–62.